

e-lankos.lt/deg8

8. SENOVĖS PASAULIO VISUOMENĖ IR EKONOMIKA: LAISVASIS ŽMOGUS IR VERGAS

Temos reikšmingumas

- Suvokimas ir apsisprendimas, kad laisvė yra viena esminių prigimtinių žmogaus teisių, – vienas didžiausių žmonijos moralinių bei intelektualinių laimėjimų. Tačiau šis suvokimas nėra senas. Senovės pasaulyje, senųjų civilizacijų visuomenėse taip toli gražu nebuvo mąstoma.
- Daugelyje senovės pasaulio civilizacijų vyravo įsitikinimas, kad savo valdžios primetimas kitam asmeniui ir jo pavergimas yra absoliučiai teisėtas ir negali būti ginčijamas. Kitaip tariant, tiesa visada stipresniojo pusėje. Senovės Graikijoje buvo paplitusi nekintamos prigimtios samprata, teigianti, kad visas dvasines savybes žmogus atsineša gimdamas. Vieni žmonės gimsta su dorybėmis ir pranašumais, iš prigimties yra laisvi. Kiti – iš prigimties nelaisvi, gimę paklusti, o kai kurie iš jų – vergauti.
- Galimybė laisvai keliauti ir pažinti kitas kultūras šiandieniam pasaulyje kuria konkurencingą darbo rinkos ir darbo jėgos aplinką, o tai skatina spartesnę ekonomikos augimą. Asmens laisvė, erdvė reikštis laisvai iniciatyvai suvokiama kaip ekonomikos ir naujovių katalizatorius. Senovės pasaulio civilizacijose dirbo ir pridėtinį produktą kūrė ne tik nelaisvieji, vergai. Tačiau ir laisvųjų žmonių socialinė kilmė, padėtis buvo nevienoda. Ir tarp jų kildavo socialinių įtampų, konfliktų.

Vergai pirmosiose senovės pasaulio civilizacijose: reikšmė ir statusas

Pirmųjų senovės pasaulio civilizacijų Vakarų Azijoje ir Šiaurės Afrikoje formavimasis ir klestėjimas IV–III tūkstantm. pr. Kr. tiesiogiai susijęs su žemės ūkio – žemdirbystės ir gyvulininkystės – laimėjimais. Šiose ūkio šakose dirbo didžioji visuomenės dalis, tad jas plėtoti ir iš jų gauti didesnį pridėtinį produktą, virstantį mokesčiais ir kaupiamu turtu, galėjo tik sudėtinga politinė ir socialinė organizacija, gebanti planuoti ir įgyvendinti didelio masto, daug jėgos reikalaujančius darbus. Šie sudėtingi, organizuotos darbo jėgos ir didelių materialinių išteklių reikalaujantys darbai – **irigacinės sistemos** įrengimas. Didžiųjų upių slėniuose plytinčių laukų drėkinimą užtikrinančią sistemą sudarė žmonių rankomis iškastas sudėtingas kanalų ir šliuzų tinklas. Šis tinklas aplinkines dykumas ir dykynes ilgainiui pavertė derlingais slėniais (8.1 pav.). Tokios irigacinės sistemos buvo įrengiamos prie didžiųjų upių – Nilo, Tigro ir Eufrato. Būtent prie jų kūrėsi ir klestėjo pirmosios senovės Mesopotamijos ir Egipto civilizacijos. Šiems ilgai trunkantiems inžineriniams darbams reikėjo daug darbo jėgos. Nemažą jos dalį sudarė žemdirbiai. Kodėl? Žemdirbiams reikėjo laukų drėkinimo sistemos, be to, prisidėti prie jos įrengimo buvo viena iš jų pareigų.

8.1 pav. Vienas iš daugybės irigacinės sistemos kanalų, pripildytų Nilo vandens

Irigacinės sistemos įrengimas buvo vienas privalomų viešųjų darbų. Tokie darbai truko dešimtmečius ar net šimtmečius, nes reikėjo tvarkyti senus ir kasti naujus kanalus. Kitą darbo jėgos dalį sudarė **vergai** – laisvę praradę asmenys ir jų šeimos nariai. Vergai buvo visų senųjų civilizacijų visuomenės grupė. Jos egzistavimas vienareikšmiškai liudija, kad skirstyti žmones į laisvus ir nelaisvus buvo savaime suprantama.

8.2 pav. Egiptiečių į vergovę vedami hetitų belaisviai, Luksoro šventykla, Egiptas, XV a. pr. Kr.

Senovės pasaulyje žmonės vergais tapdavo trimis būdais. Pirmasis – kaip karo grobis (karo belaisviai) (8.2 pav.). Antrasis – dėl įsiskolinimo. Neretai žmonės įsiskolindavo ir negalėdami grąžinti skolos, neturėdami iš ko pragyventi pasiduodavo į vergovę, atsiduodavo savo šeimnininko valiai ir malonei. Paskutinis būdas buvo gana natūralus. Vergu buvo tampama gimus vergo ar vergės šeimoje.

Iki šiol paplitusi samprata, kad senovės Egipte ir Vakarų Azijos valstybėse, visų pirma Mesopotamijoje, senovės valstybėse tarp Tigro ir Eufrato upių, vergų darbas buvo stipriai paplitęs. Vis dėlto nereikėtų absoliutinti ir vadovautis apibendrinimais, perimtais iš įspūdingų vaidybinių filmų scenų. Žinoma, vergai dirbo valdovo ir kitų galingų bei turtingų asmenų valdose, tenkino jų kasdienes poreikis, tačiau tai nereiškia, kad turėti vergų buvo visuotinė norma ir ekonomika be jų neišsivaizduojama. Didieji senovės pasaulio stebuklai, ypač garsiosios Egipto piramidės (8.3 pav.), išraiškingai rodo, kad jų, kaip ir minėtos irigacinės sistemos, statyboms reikėjo daug nuolat atsinaujinančios darbo jėgos. Neretai teigiama, kad piramidės statė tik vergai. Tokios nuomonės šaltinis yra graikų istoriko Herodoto (Hėrodotos) pasakojimas apie viešnagę senovės Egipte. Herodotas trumpai aprašė vienos piramidės statybas ir į jas valdovo valia siunčiamus žmones (A šaltinis).

Žinome, kad senovės graikai į svetimšalius, ypač kilusius iš Azijos, žiūrėjo iš aukšto, kaip į vergiškos prigimties žmones, valdomus visagalių despotų. Be abejo, vergai piramidžių ir kitų senovės civilizacijų didžiųjų statinių (pavyzdžiui, zikuratų Mesopotamijoje) statyboms, ypač fiziniams darbams, buvo naudojami, tačiau jų darbo nereikėtų pervertinti. Naujausių archeologų ir istorikų tyrimų duomenimis, Egipto piramidžių statybose dirbo nemažai laisvųjų žmonių, žemdirbių,

8.3 pav. Al Gizos nekropolio piramidės, Egiptas

8.4 pav. Pavaizduoti į vergovę paimti žmonės, Abu Simbelo archeologinė vietovė, XIII a. pr. Kr.

įsikūrusių netoli statybvietsės. Statybininkų mityba ir gyvenimo sąlygos rodo, kad jie nebuvo vergai.

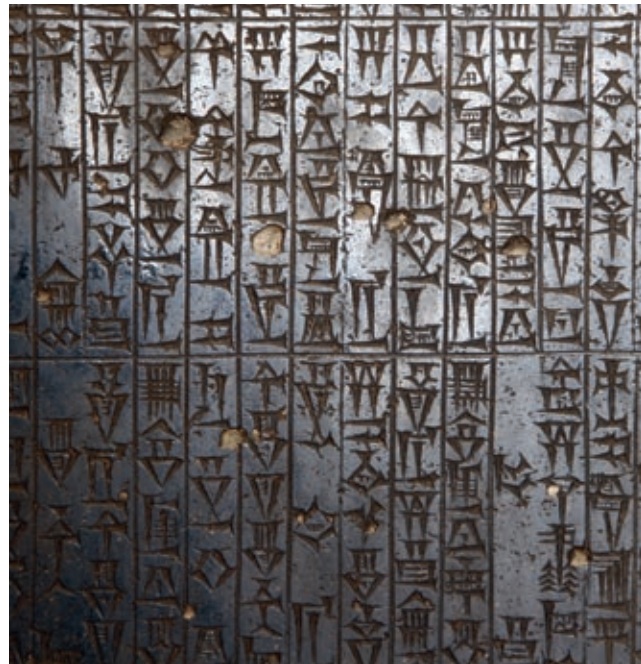
Svarbu atkreipti dėmesį į vergų kaip senovės pasaulio visuomenės grupės statusą. Jau žinote, kad vergais (8.4 pav.) žmonės tapdavo trimis būdais. Būti vergu reiškė turėti tam tikrą teisinį ir socialinį statusą. Vergas

IV

V

VI

visiškai priklausė nuo savo šeimininko ir buvo jo nuosavybė, tačiau reikia pabrėžti keletą vergų kaip visuomenės grupės bruožų. Bene geriausiai tuos bruožus atskleidžia teisiniai dokumentai. Vienas jų – vienu seniausių žinomų rinkinių laikomas **Hamurāpio teisinis**. XVIII a. pr. Kr. Babilonijos valdovo Hamurapio

8.5 pav. Steloje iškalto Hamurapio teisinio fragmentas, XVIII a. pr. Kr.

nurodymu steloje iškalta teisinė (8.5 pav.) sudaro 282 įstatymai. Tarp baudžiamosios ir civilinės teisės įstatymų yra skirtų ir vergams. Iš jų aiškėja, kad vergai buvo suvokiami kaip atskira žmonių grupė. Apie vergus kalbama tik kaip apie beteisius objektus, kuriuos galima pirkti ir parduoti. Tiksliau tariant, kalbant apie vergus visada pirmiausia minimi jų šeimininkai, kurie juos perka ir parduoda. Vergai yra jų turtas ir galbūt pajamų šaltinis, todėl vergo sužalojimas ar nužudymas vertinamas atsižvelgiant į jo „kokybę“. Hamurapio teisyne reglamentuoti atvejai, kai vergas pabėga nuo šeimininko. Toks dėmesys vergų pabėgimams rodo, kad tai, tikėtina, buvusi rimta bėda, todėl ją spręsti siekta griežtomis bausmėmis. Akivaizdu, kad vergai nuo šeimininkų bėgo toli gražu ne iš gero gyvenimo.

Klausimai ir užduotys

1. Paaiškinkite, kuo senovės pasaulyje vergas skyrėsi nuo tarno.
2. Išvardykite tris būdus, kuriais žmonės tapdavo vergais.
3. Ar Hamurapio teisinis buvo naudingas vergams? Atsakymą pagrįskite.
4. Pasvarstykite, kodėl susiformavo vergovė. Kokios priežastys ir aplinkybės tai lėmė?

Senovės Graikija: skirtinga laisvojo žmogaus ir vergo prigimtis

8.6 pav. Surištas vergas, mozaika, Kipras, III a. pr. Kr.

Senovės Graikijos **poliuose** (miestuose-valstybėse) gyvenimas buvo neįsivaizduojamas be vergų darbo. Dauguma vergų pas graikus šeimininkus patekdavo arba kaip karo belaisviai, arba kaip graikų piratavimo grobis (8.6 pav.). Įdomu tai, kad graikų poliuose turėti vergų nereiškė būti labai turtingam. Paprasti namų ūkiai ar žemdirbiai neretai turėjo po keletą vergų, atliekančių įvairius darbus. Klasikiniu graikų miestų-valstybių laikotarpiu, V–IV a. pr. Kr., kai tarp Viduržemio ir Juodosios jūrų pakrantėse įkurtų graikų polių dominavo Atėnai ir klestėjo graikiškoji kultūra (menas ir literatūra, mokslas ir filosofija), radosi išsamesnių teorinių filosofinių samprotavimų apie vergus, vergystę ir vergiškumą. Šie samprotavimai įdomūs ir padeda atsakyti į keletą svarbių klausimų. Pirmia, kaip buvo žiūrima į vergus, kaip asmuo ar asmenų grupė suvokė gyvenimą visuomenėje, kurioje gretimai gyveno iš esmės skirtingo socialinio statuso žmonės. Antra, kuo skyrėsi laisvasis žmogus nuo vergo, kokios savybės jam buvo būdingos. Trečias, ko gero, svarbiausias klausimas – kaip formavosi skirtys tarp laisvųjų žmonių ir vergų? Kodėl, anot pirmųjų senovės filosofų, vienas žmogus yra vergas, o kitas – ne?

Iš daugybės mąstytojų, nagrinėjusių vergų temą, itin svarią nuomonę yra pareiškęs graikų filosofas

Aristotelis (Aristotelēs, 384–322 m. pr. Kr., 8.7 pav.). Jis ne tik kūrė originalias idėjas, bet ir išreiškė gyvenamosios epochos graikakalbių sampratą, išivaizdavimą apie visuomenę ir ją sudarančias grupes. Veikale „Politika“ filosofas plačiai samprotavo apie geriausią politinę santvarką ir valstybės valdymo formą, svarstė, kas tinkamiausiai valdytų ir spręstų visuomenei svarbius reikalus, taip pat apmąstė žmonių skirtumus, jiems būdingas savybes ir net nelygiavertę žmonių ar socialinių grupių prigimtį.

Tarp laisvųjų polio piliečių graikų gyveno nemažai vergų, todėl Aristotelis negalėjo neaptarti ir to, kas, jo supratimu, būdinga vergams. Mąstytojas pasistengė nusakyti ne tik vergų savybes, bet ir prigimtį. Anot Aristotelio, tarp laisvųjų žmonių ir vergų žioji neperžengiama praraja, kokybinis skirtumas, kurio šaltinis – prigimtis. Žmogaus kilmė lemia ne tik jo socialinį statusą, bet ir charakterį. Būtent kilmė yra tas pusiau mistinis veiksnys, lemiantis savybes, kuriomis nuo pat gimimo pasižymi žmogus. Laisvajam žmogui būdingas dvasios kilnumas ir gebėjimas spręsti visuomenei ir valstybei svarbius reikalus, o vergas iš prigimties yra silpnadvasis, jo mąstymas negeba pakilti virš banaliausių kasdienių reikalų, todėl jam lemta atlikti primityvius fizinius darbus (B šaltinis). Taigi, galima sakyti, kad graikų polių laisvieji gyventojai ir piliečiai aiškiai suvokė savo ir vergų skirtumus, kas dera vieniems, bet nedera kitiems, kokios pareigos kam priklauso (8.8 pav.).

Visos šios sampratos rėmėsi įsitikinimu, kad žmonių prigimtis skiriasi. Kitaip tariant, tarp graikų vyravo įsitikinimas, kad kiekvienas žmogus gimdamas atsieneša tam tikrą nekeitamą kokybę. Tai leido pagrįsti visuomenėje susiformavusius santykius, kai vieni dirba fizinius darbus ir paklūsta savo šeimnininkams, o kiti mėgaujasi laisvojo žmogaus, piliečio teisėmis bei

8.7 pav. Aristotelio biusto fragmentas, marmuras

laisvėmis, sprendžia valstybės reikalus. Čia verta prisiminti įdomią senovės graikų sampratą, esą Azijoje gyvenančios tautos yra vergiškos prigimties, gimusios paklusti savo despotiškiems valdovams.

Kalbėdami apie senovės graikus ir jų miestus-valstybes arba apie laisvųjų žmonių ir vergų skirties sampratą, paprastai omenyje turime Atėnų polį. Siekdami geriau pažinti senovės graikų polių laisvuosius žmones ir vergus žvilgtelėkime į kitą senovės graikų miestą-valstybę – Spartą, išikūrusią pačiuose Balkanų pusiasalio pietuose. Šis polis ilgą laiką varžėsi su Atėnais dėl hegemonijos tarp graikų polių. Maždaug nuo IX–VIII a. pr. Kr., kai nukariavę senuosius vietos gyventojus čia atsikraustė dorėnai (būsimi spartiečiai), Spartoje nusistovėjo nauja socialinė tvarka. Užkariautojai dorėnai primetė savo valią čia buvusiems ir tapo užkariautų

8.8 pav. Gortinos įstatymai – ant miesto pastato sienos iškaltas tekstas, kuriame nurodytos ir bausmės nusikaltusiems, įstatymus pažeidusiems vergams, Kretà, V a. pr. Kr.

žemių – Peloponeso pusiasalio – šeiminkais bei vatsiais Spartos valstybės piliečiais.

Senieji gyventojai tapo beteisiais žemdirbiais, pririštai prie savo dirbamo žemės sklypo (klero). Jie buvo vadinami **helòtais** ir neturėjo jokių politinių ar pilietinių teisių, negalėjo dalyvauti piliečių susirinkimuose ir imti su valstybės reikalais susijusių sprendimų, nors sudarė Spartos valstybės gyventojų daugumą. Helotai iš turimo žemės sklypo mokėjo natūrinius mokesčius savo šeiminkams spartiečiams – šių supratimu, žemės ūkio darbai nebuvo verti jų kilmės ir Spartos piliečio statuso. Spartiečiai helotus laikė visuomeniniais vergais, turinčiais aprūpinti jų kasdienį gyvenimą. Jų supratimu, spartiečių kilmės ir statuso vertos pareigos – dalyvauti politiniame gyvenime, priimti sprendimus ir kariauti. Beje, dažnai helotai kaip ginklanešiai ir pagalbinė fizinė jėga lydėjo spartiečių karius (hoplitus) į karą. Pasak kai kurių

senovės graikų istorikų, spartiečiai, nors ir garsėjo karinumu, gyveno nuolatinėje baimėje, kad gausumu kelis kartus pranašesni helotai vieną dieną sukils.

Ne vien Sparta baiminosi dėl išnaudojamų vergų. Daug didesnių socialinių įtampų, neramumų, o kai kada ir vergų sukilimų būta senovės Ròmos valstybėje.

Klausimai ir užduotys

1. Paaiškinkite, kaip graikų poliuose buvo tam-pama vergu.
2. Kuo, anot Aristotelio, vergas skyrėsi nuo laisvojo žmogaus?
3. Kaip buvo vadinami Spartos valstybėje daugumą sudarantys gyventojai? Apibūdinkite jų statusą ir vaidmenį visuomenėje.

Socialinės įtampos senovės Romoje

Senovės Romos visuomenei ir ekonomikai buvo itin svarbūs vergai. Jie atkeliaudavo iš užkariautų teritorijų, pirmiausia Viduržemio jūros pakrančių šalių, vėliau – ir iš Euròpos. Taigi, senovės Romos valstybės vykdyti užkariavimai, prasidėję dar Romos respublikos laikais, veikė šalies ekonomikos augimą, nes iš pergalingų karų parsivežti vergai garantavo pigią darbo jėgą. Vergai dirbo įvairiausius darbus – nuo sunkiausių fizinių iki palyginti lengvesnių šeiminko namuose. Jie taip pat dirbo aukso, sidabro ir kitų metalų kasyklose Pirėnų pusiasalyje (8.9 pav.), javų, alyvuogių, vynuogių ir kituose stambiuose žemvaldžių ūkiuose – **latifundijose**. Tik nedidelė senovės Romos vergų dalis tapdavo gladiatoriais ir dalyvaudavo gladiatorių kovose, rengiamose valstybės

regionų amfiteatruose. Nors retai kada vaizdingi posakiai atskleidžia socialinės tikrovės sudėtingumą, požiūrį į vergus ir jų padėtį senovės Ròmoje iškalbingai rodo vieno iš romėnų valstybės, karo veikėjų ir rašytojų posakis „Vergai yra kalbantys įrankiai“. Nelengvą vergų dalį rodo ir Romos respublikos laikais vykę jų sukilimai. Tačiau vertėtų atkreipti dėmesį ir į senovės Romos laisvųjų žmonių gyvenimo skirtumus bei socialines įtampas.

Nors visi laisvieji žmonės buvo suvokiami kaip nepriklausomi, skirtumai tarp jų kilmės ir statuso, gyvenimo būdo ir išteklių, veiklos ir galimybių buvo itin ryškūs tiek senovės Romos respublikos (VI–I a. pr. Kr.), tiek imperijos (I a. pr. Kr. – V a.) laikais. Paprastai istorikai kalba apie dvi pagrindines šiais senovės Romos

8.9 pav. Čia buvo didžiausios senovės Romos aukso kasyklos. Vergai dirbo uolėtų kalvų šachtose, o akvedukais atitekėjęs vanduo plovė auksą, Las Medulas, Ispānija.

8.10 pav. Romos patricijus su toga – viena svarbiausių jo socialinę kilmę ir statusą liudijančių aprangos dalių, marmuras, Romà

valstybės istorijos laikotarpiams gyvavusias laisvųjų žmonių grupes: **patricijus** (8.10 pav.) ir **plebėjus**. Patricijų grupę sudarė galingiausios miestiečių ir **aristokrātijos** (kilmingųjų) šeimos, išsiskiriančios sena ir aukšta kilme. Per kelis šimtmečius patricijų šeimos sukaupė didžiulius žemės plotus, todėl VI a. pr. Kr.

pabaigoje nuvertus paskutinį karalių ir Romos valstybei tapus respublika į jų rankas pateko politinės teisės ir galia. Romos miesto ir valstybės valdymo struktūrose patricijai užėmė svarbiausias vietas, tačiau su tokia padėtimi nenorėjo taikstyti galingiausios plebėjų šeimos.

Plebėjai (8.11 pav.) buvo Romos piliečiai, kurie nepriklausė sena kilme garsėjančioms patricijų šeimoms. Jau V a. pr. Kr., patricijams įtvirtinus savo dominuojančią padėtį Romos valstybėje, plebėjai pradėjo reikšti nepasitenkinimą dėl ribotų savo kaip laisvųjų Romos piliečių politinių ir pilietinių teisių. Jie siekė dalyvauti Romos valstybės valdyme, gauti vietų valdžios institucijose. Plebėjų kova už savo politines ir pilietines teises Romos respublikoje vyko nuo V a. pr. Kr. iki III a. pr. Kr. pradžios. Per šį maždaug dviejų šimtų metų laikotarpį plebėjai įtvirtino savo atstovus senate ir kitose institucijose.

Viena iš priežasčių, kodėl jiems pavyko tai padaryti, buvo nesibaigianti Romos respublikos karinė ekspansija ir kovos su kaimynais Viduržemio jūros regione. Norint kariauti buvo būtinas plebėjų, kaip didžiosios Romos valstybės visuomenės dalies, palaikymas. Todėl patricijai negalėjo nesiskaityti su plebėjais, ypač su galingiausiomis jų šeimomis, ir buvo priversti pripažinti jų politines teises. Tačiau plebėjų politinių ir pilietinių teisių įtvirtinimas nereiškė, kad neliko prieštaravimų tarp skirtingų socialinių grupių.

II a. pr. Kr. Romos respublikoje tarp stambiųjų žemvaldžių, latifundijų savininkų, ir bežemių bei mažžemių žemdirbių kilusi įtampa išprovokavo konfliktą. Jį lėmė Romos respublikoje susiklostę žemėvaldos santykiai. Valstybei plečiantis į kaimynų žemes (vykstant Pūnų karams) didėjo valstybinės žemės plotai, į juos vis labiau skverbėsi galingi Romos žemvaldžiai, daugiausia patricijai. Materialiniai ištekliai jiems leido nesunkiai įsigyti naujų žemių – tereikėjo sumokėti vienkartinį mokestį. Todėl žemvaldžių valdomos

8.11 pav. Koliziejus – svarbiausia Romos plebėjų (ir ne tik) pramogų vieta, I a. antra pusė

IV

V

VI

8.12 pav. Vila, Pom-pėjai, Itālija, I a.

latifundijos sparčiai plėtėsi. Tokiose latifundijose buvo kuriamos **vīlos** – gyvenamieji ir ūkiniai administraciniai didelių žemės valdų centrai. Jos galėjo atlikti latifundijos šeimininko užmiesčio sodybos vaidmenį (8.12 pav.), bet pirmiausia turėjo užtikrinti darnų viso ūkio veikimą, žemės priežiūrą. Didelę šių latifundijų darbo jėgos dalį sudarė vergai. Tokia latifundijų plėtra apribojo bežemių ir **laisvųjų žemdirbių** galimybes. Jie neturėjo pakankamai išteklių žemei išigyti, todėl buvo priversti skursti kaip bežemiai arba mažžemiai ir negalėjo tinkamai išsiruošti į karo tarnybą romėnų legionuose. Tad susidurta iškart su dviem bėdomis: laisvųjų žemdirbių nuskurdimu ir papildomų kariuomenės pajėgų trūkumu. Be to, daug nuskurdusių bežemių keliauvo į Romą ir ten sukeldavo dar daugiau bėdų.

Tokią padėtį valstybėje svarbia socialine problema laikė trečiajame Pūnų kare dalyvavęs Romos karininkas ir politikas **Tiberijus Grakchas** (Tiberius Sempronius Gracchus, 162–133 m. pr. Kr.). Nors buvo kilęs iš senos romėnų aristokratų giminės, jis sugebėjo pelnyti plačios visuomenės palankumą ir tapo Romos liaudies tribūnu – plebėjų interesams atstovaujančiu aukščiausiuoju renkamu pareigūnu. Netrukus Tiberijus Grakchas ėmė įgyvendinti visuomenės paramą jam užtikrinusią agrarinės reformos idėją. Reformos esmę sudarė siekis apriboti didžiųjų latifundijų plėtrą į valstybines (bendruomenines) žemes. Numatyta latifundijų valdytojams leisti pasilikti iki 500 jugerių (jugeris buvo lygus maždaug ketvirtadaliui hektaro) bendruomeninės žemės, o bežemius ir mažžemius laisvuosius žemdirbius aprūpinti žeme. Vadovaujantis reforma, laisviesiems žemdirbiams turėjo būti skiriama po 30 jugerių žemės, kad bent dalis jų galėtų papildyti Romos legionų gretas. Reformai pritarė tik kai kurie senatoriai ir Tiberijaus jaunesnis brolis **Gajus Grakchas** (Gaius Sempronius Gracchus, apie 153–121 m. pr. Kr.). Taigi, broliai tapo pagrindiniais agrarinės reformos architektais.

Reforma neatliepė latifundijų savininkų poreikių ir riboję žemės valdų plėtos galimybes (C šaltinis), todėl

senate, kurio didžioji dalis gynė būtent jų interesus, susidarė stipri opozicija. Negana to, trūko lėšų, būtinų naujesiems sklypų savininkams aprūpinti, o Tiberijus Grakchas, norėdamas galutinai įvykdyti savo sumanymą, paskelbė sieksias antrą kartą iš eilės tapti liaudies tribūnu. Toks jo žingsnis prieštaravo Romos įstatymams, draudžiantiems paeiliui dvi tribūno kadencijas. Kilo nepasitenkinimas, ypač tarp reformos priešininkų senatorių. Be to, augo įtampa tarp agrarinės reformos priešininkų optimatų (lot. *optimus* – geriausias), kuriuos daugiausia sudarė konservatyvūs aristokratai, ir šalininkų populiarių (lot. *populus* – tauta), kurių dauguma buvo plebėjai ir kaimo gyventojai.

Netrukus buvo paskleistas gandas, kad Tiberijus Grakchas siekia užimti valdžią, panaikinti Romos respubliką ir atkurti monarchiją. Susidarius tokioms aplinkybėms, 133 m. pr. Kr. optimatai pasirūpino, kad Tiberijus Grakchas ir jo šalininkai būtų nužudyti (8.13 pav.). Vos prasidėjusi agrarinė reforma nutrūko. Nuo šio įvykio maždaug šimtmetį dvi politinės grupuotės – optimatai ir populiariai – atstovaus skirtingoms visuomenės grupėms ir varžysis politinėje Romos respublikos arenoje.

Žlugus Romos respublikoje sugalvotai ir pradėtai vykdyti vadinamajai Grakchų agrarinei reformai vėlesniais II a. pr. Kr. antros pusės dešimtmečiais buvo išleisti keli nauji žemėvaldos įstatymai. Jie panaikino Grakchų reformos naujoves. Bežemiams ir mažžemiams laisviesiems žemdirbiams suteiktą žemę leista parduoti, todėl ilgainiui ji grįžo į latifundijas valdančių šeimų rankas. Latifundijos toliau augo, o žemės netekę laisvieji žemdirbiai, norėdami verstis žemės ūkiu, buvo priversti ją nuomotis iš didžiųjų latifundijų valdytojų ir mokėti rentą – žemės nuomos mokesį (dažniausiai natūrinį). Taigi, laisvieji žemdirbiai buvo nebe žemės savininkai, o nuomininkai. Ilgainiui tokius žemdirbius imta vadinti **kolonais** – smulkiaisiais žemės nuomininkais. Jų padėtis itin apsunko Romos imperijos laikais. III–IV a. sandūroje, valdant imperatoriui Dioklecianui, smulkiesiems žemės nuomininkams buvo įvesta papildomų mokesčių.

Kolonai latifundijų savininkams turėjo mokėti ne tik už žemės nuomą, bet ir mokesį nuo ūkyje gyvenančių asmenų skaičiaus. Be to, kolono siekis nutraukti nuomos sutartį buvo vertinamas kaip sutarties pažeidimas, už tai grėsė bauda. Ilgainiui kolonai buvo dar labiau prišti prie savininko žemės ir iš dalies prarado laisvę. Nemažai jų įsiskolino latifundijų valdytojams.

Tokią Romos imperijoje įsitvirtinusią žemėvaldos formą ir kolonų gyvenimo sąlygas istorikai pavadino kolonatu. Taigi, kolonai buvo neatskiriami nuo dirbamosios žemės lopinėlių. Kiekvienas toks sklypas su jį dirbančiais kolonais tebuvo menka didelės latifundijos dalis. Kai kada istorikai sako, kad kolonai tapo socialine grupe ir įsiterpė tarp laisvųjų žmonių ir vergų. Galime manyti, kad šios grupės statusas buvo panašus į baudžiauninkų, neatsiejamų nuo Viduramžių socialinės struktūros.

Klausimai ir užduotys

1. Kokius darbus senovės Romoje dažniausiai atlikdavo vergai?
2. Kuo patricijai skyrėsi nuo plebėjų? Kurie iš jų Romos valstybės gyvenime turėjo daugiau įtakos? Paaiškinkite, kodėl.
3. Apibūdinkite brolių Grakchų pasiūlytą agrarinę reformą ir paaiškinkite jos esmę.
4. Ką Romos respublikoje vadino kolonais? Apibūdinkite jų padėtį ir reikšmę valstybės ekonomikai.

8.13 pav. Tiberijaus Grakcho nužudymas, senovės graikų istoriko Apiano veikalo „Romos istorija“ iliuminacija, rankraštis, XV a.

Darbas su šaltiniais

A ŠALTINIS Senovės graikų istorikas Herodotas apie vienos iš Egipto piramidžių statybas

[P]askui [Egipto faraonas Cheopsas] įsakė visiems egiptiečiams dirbti tik jo labui. Vieniems liepė iš Arabijos kalnuose esančių skaldyklų vilkti prie Nilo didžiulius akmenis, kitiems – kelti juos per upę laivais ir tempti iki vadinamųjų Libijos kalnų. Visą laiką dirbo 100 000 žmonių, keisdami kas trys mėnesiai. Visus tuos labai varginančius darbus žmonės dirbo šitiek laiko: 10 metų truko, kol buvo nutiestas kelias, kuriuo vilko akmenis, – mano nuomone, tai ne ką mažesnis darbas kaip pastatyti piramidę, nes to kelio ilgis 5 stadijai¹, plotis 10 sieksnių², o aukštis pačioje pakiliausioje vietoje 8 sieksniai. Jis visas grįstas tašytais akmenimis, ant kurių iškalto figūros. Tam keliui nutiesti prireikė 10 metų. Ne mažiau laiko truko, kol ant kalvos, kur stovi piramidės, buvo pastatyti požeminiai ruimai³ jo kapui. Tą laidojimo rūšį Cheopsas pasistatė saloje aplinkui kanalu apvedęs Nilo vandenį. Piramidei pastatyti prireikė 20 metų.

¹ Ilgio matavimo vienetas, lygus maždaug 200 m.

² Ilgio matavimo vienetas, lygus apytikriai 180 cm.

³ patalpa

Herodotas, *Istorija*, iš sen. graikų k. vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Mintis, 1988, p. 135.

Klausimai ir užduotys

1. Išvardykite šaltinyje paminėtus darbus. Kieno labui jie buvo atliekami?
2. Kiek darbininkų reikėjo šiems darbams atlikti? Kodėl tiek daug?
3. Kiek laiko truko šaltinyje aprašyti darbai?
4. Apie vergų darbą šaltinyje tiesiogiai nekalbama, tačiau yra užuomina, leidžianti tai suprasti. Kurį sakinį laikytumėte ta užuomina? Paaiškinkite, kodėl.

B ŠALTINIS IV a. prieš Kristų senovės graikų filosofas Aristotelis apie vergus

Nuosavybė yra ūkio dalis, o nuosavybės įsigijimo menas yra ūkio valdymo dalis (nes be būtinų dalykų neįmanoma nei gyventi, nei gerai gyventi). 4. Kaip tam tikriems menams būtini atitinkami įrankiai, jei norima užbaigti darbą, taip jie būtini ir ūkio valdytojui. O įrankiai vieni būna negyvi, kiti gyvi: antai vairininkui varas yra negyvas įrankis, o stebėtojas – gyvas, nes padėjėjas menuose yra įrankio vietoje; lygiai taip pat nuosavas daiktas yra gyvenimo įrankis, nuosavybė yra įrankių sandara, ir vergas yra gyvas nuosavas daiktas. <...>

7. Kokia tad yra vergo prigimtis ir galia, tampa aišku iš šių dalykų: kas, būdamas žmogus, priklauso ne sau pačiam, bet kitam, tas iš prigimties yra vergas; kitam priklauso tas žmogus, kuris, būdamas žmogumi, yra nuosavas daiktas, o nuosavas daiktas yra veiklos įrankis, atsiejamas [nuo savininko]. Toliau reikia ištirti, ar kas nors yra toks iš prigimties, ar ne, ir ar kam nors yra geriau ir teisingiau vergauti, ar, atvirkščiai, bet kokia vergovė priešinga prigimčiai. 8. Tai nesunku suvokti samprotaujant ar patirti iš to, kas vyksta. Juk valdyti ir būti valdomam yra ne tik neišvengiama, bet ir naudinga, ir kai kurie dalykai skiriasi tiesiog nuo gimimo – vieni linksta valdyti, kiti – būti valdomi. <...> [T]ie, kurie skiriasi taip, kaip siela skiriasi nuo kūno, o žmogus – nuo gyvulio (čia priklauso tie, kurių darbas yra kūno naudojimas, ir tai yra geriausia, ką jie gali duoti), iš prigimties yra vergai, ir jiems geriau būti valdomiems būtent tokia valdžia, kaip ir kitiems minėtiesiems [padarams]. Juk vergas iš prigimties yra tas, kas gali priklausyti kitam (dėl to kitam ir priklauso) <...>.

Aristotelis, *Politika*, iš sen. graikų k. vertė Mindaugas Strockis, Vilnius: Pradai, 1997, p. 68–71.

Klausimai ir užduotys

1. Su kuo Aristotelis lygina vergus? Paaiškinkite, kodėl.
2. Paaiškinkite, kodėl vergas vadinamas gyvu, nuosavu daiktu.
3. Kokia, anot istorijos šaltinio autoriaus, vergo prigimtis?
4. Kaip Aristotelis aiškina, kodėl vieni yra laisvieji žmonės, o kiti vergai?
5. Įvertinkite Aristotelio mintis mūsų laikų žmogaus teisių aspektu.

C ŠALTINIS I–II a. senovės graikų filosofas ir rašytojas Plutarchas apie brolių Tiberijaus ir Gajaus Grakchų agrarinę reformą

Tiberijus įstatymą sudarė ne vienas, jis naudojosi dorybingiausių ir žymiausių žmonių patarimais. <...> Žmonėms, kuriuos reikėjo bausti už nepaklusnumą ir su bauda išvyti iš žemės, kuria naudojosi ne pagal įstatymus, Tiberijus savo įstatymu liepė tikrai atsakyti už išpirką neteisėto žemės valdymo ir ją perleisti pagalbos reikalingiems piliečiams. Kad ir kokia nuosaiiki buvo šita reforma, tauta su ja sutiko, buvo pasiruošusi užmiršti praeitį, kad tikrai ateity nebūtų neteisybų. Bet turčiai ir stambūs savininkai iš gobšumo sukilo prieš tą įstatymą ir, nekęsdami paties įstatymų leidėjo, iš piktumo ir užsispyrimo siekė, kad taūtos įstatymo nepatvirtintų, nes Tiberijus šituo naujuoju žemės padalijimu turįs tikslą sudrumsti valstybės rimtį ir sugriauti visą tvarką. Bet jie nieko nepasiekė. Tiberijus gynė šitą savo sumanymą, gražų ir teisingą, su tokia iškalba, kuri galėjo pateisinti ir blogiausius planus. Jis atrodė baisus ir nenugalimas, kai iš tribūnos, aplink kurią bangavo minios, kalbėjo už beturčius.

„Laukiniai žvėrys Italijoje, – sakė jis, – turi guolius ir urvus, kur gali prisiglausti ir pasislėpti, o žmonės, kurie kovoja ir miršta dėl Italijos, nieko nėra gavę, tik orą ir šviesą. Be namų, be pastogės, jie klajoja su žmonėmis ir vaikais. Karo vadai meluoja savo kareiviams, mūšiuose ragindami juos ginti nuo priešų kapus ir šventoves. Juk daugelis romėnų neturi nei namų židinio, nei protėvių kapų. Jie kovoja ir miršta dėl kitų prabangos, dėl svetimo turto. Jie vadinami pasaulio valdovais, o neturi nė pėdos savo žemės.“

Plutarchas, *Rinktinės biografijos*, iš sen. graikų k. vertė Anastazija Kašinskaitė, Vilnius: Vyturys, 1996, p. 82–83.

Klausimai ir užduotys

1. Kas sumanė istorijos šaltinyje aprašytą reformą ir kodėl siekė ją įgyvendinti?
2. Kuriai visuomenės grupei ši reforma buvo naudinga? Paaiškinkite, kodėl.
3. Kuriai visuomenės grupei ši reforma buvo žalinga? Paaiškinkite, kodėl.
4. Išvardykite teiginius, kuriais reformos autorius mėgino įrodyti jos reikalingumą.

SAMPROTAUKITE!

Remdamiesi vadovėliu, pateiktais šaltiniais ir savo žiniomis parašykite pagrįstą istorinį apmąstymą tema „Kodėl senovės pasaulio ekonomika ir socialinis gyvenimas neįsivaizduojami be vergų?“. Apmąstyme pasvarstykite, kokį vaidmenį ši visuomenės grupė turėjo senovės pasaulyje.

Sąvokos

Aristokrātija – sena kilme išsiskirianti privilegijuota socialinė grupė. Senovės Romos valstybės laikais jai priklausė garsiausios ir galingiausios giminės. Jos valdė latifundijas ir užėmė svarbiausias vietas senato bei kitose valstybės valdymo institucijose.

Hamurāpio teisynas – XVIII a. pr. Kr. Babilonijos valdovo Hamurapio nurodymu sudarytas įstatymų rinkinys. Šis teisynas – tai steloje iškalti 282 ekonomikos (prekybos, kainų), šeimos (santuokos, skyrybų), baudžiamosios ir civilinės teisės įstatymai. Hamurapio teisyne yra straipsnių, kuriuose aptariami vergų įsigijimo, pardavimo ir elgesio su jais klausimai. Vergai šiame teisyne pristatomi ne kaip subjektai, o kaip objektai ir šeimininkų (savininkų) nuosavybė.

Helotai (sen. gr. *heilotēs* – užkariautas, paimtas į nelaisvę) – didžiąją Spartos valstybės gyventojų dalį sudarę beteisiai žemdirbiai. Jie neturėjo piliečio teisių ir su savo žemės sklypais priklausė visas teises turintiems užkariautojams, savo šeimininkams Spartos piliečiams. Helotai dirbo žemę ir mokėjo natūrinius mokesčius spartiečiams. Nors helotų buvo daug daugiau nei Spartos piliečių, jie buvo visuomeniniai spartiečių vergai. Kartais helotai sukildavo prieš savo šeimininkus.

Irigacinė sistema – inžinerinių drėkinimo įrenginių kompleksas. Jo pagrindą sudarė kanalų ir šliuzų tinklas, kuriuo upės ar kito vandens telkinio vanduo paskirstomas po aplinkines žemes. Tokios drėkinimo sistemos, įrengtos prie didžiųjų Šiaurės Afrikos, Vakarų Azijos ir Azijos upių, aplinkines teritorijas pavertė derlingomis, žemdirbystei tinkamomis žemėmis. Būtent su irigacinės sistemos išradimu ir išplėtojimu tiesiogiai siejamas pirmųjų civilizacijų iškilimas ir klestėjimas.

Kolūnai (lot. *colonus* – žemdirbys, kaimietis) – senovės Romos žemdirbiai. Jie sudarydavo žemės nuomos sutartis su latifundijų savininkais (imperatoriumi, patricijais, aristokratais) ir mokėdavo jiems rentą (nuomą). Kolūnai įsipareigodavo dirbti nuomojamą žemę sutartyje nurodytą laikotarpį. Jei norėdavo anksčiau pasitraukti iš nuomojamos žemės, turėdavo mokėti baudą. Romos imperijos laikotarpiu, nuo III–IV a. sandūros, dėl mokesčių ir nuomos sąlygų kolonų padėtis tapo itin sudėtinga. Ilgainiui jie beveik prarado galimybes pasitraukti iš nuomojamos ir dirbamos žemės.

Laisvieji žemdirbiai – žemės sklypus valdanti ir juos dirbanti, žemdirbystę bei gyvulininkystę plėtojanti senovės Romos valstybės socialinė grupė.

Latifūndija – senovės Romos laikų didelė privati žemės valda su vila kaip jos centru. Latifundijose buvo plėtojamas žemės ūkis, daugumą darbų atlikdavo vergai. Ilgainiui Romos imperijos latifundijose daugėjo kolonų – žemės sklypus iš latifundijų savininkų (patricijų, aristokratų) nuomojančių žemdirbių.

Patricijai – kilmingi senovės Romos piliečiai, nuo VI–V a. pr. Kr. sandūros savo rankose sutelkę didelę politinę galią ir dažnai dominavę prieš daug gausesnę Romos piliečių grupę – plebėjus. Senovės Romos valstybėje tarp patricijų ir plebėjų kildavo socialinių konfliktų.

Plebėjai (lot. *plebs* – liaudis, paprasti žmonės, minia) – piliečiai, sudarę didžiąją senovės Romos piliečių dalį. Jiems buvo priskiriami žemdirbiai, amatininkai ir pirkliai. Nuo senovės Romos aristokratijos, patricijų, kilusių iš senų, galingų ir įtakingų senovės Romos valstybės giminių, jie skyrėsi žema kilme. Žodžio *plebėjas* prasmė turėjo ir tebeturi neigiamą, žeminantį atspalvį. Šiais laikais galime išgirsti žodį *plebsas* – taip sakoma apie žmonių, visuomenės grupę, kuri pasižymi prastu skoniu, žema kultūra ir mėgaujasi menkavertėmis pramogomis.

Pòlis – senovės graikų miestas-valstybė. Graikų miestai-valstybės buvo įsikūrę Balkanų pusiasalyje, Viduržemio jūros salose, Juodosios jūros pakrantėse, Anatolijoje. Kiekviename polyje veikė savi valdymo organai, o politinės ir pilietinės teisės turėjo tik polio piliečiai.

Vergai – asmeninę laisvę praradę žmonės, paklūstantys savo šeimininkams. Vergai buvo gausi senovės civilizacijų socialinė grupė ir darė didelę įtaką senovės pasaulio ir jo valstybių ekonomikai. Vergai neturėjo beveik jokių teisių ir laisvių, buvo laikomi šeimininkų nuosavybe. Vergų buvo tampama trimis būdais: per karą patekus į nelaisvę, prasiskolinus, gimus vergo šeimoje. Šeimininkas turėjo teisę paleisti savo vergą iš vergovės.

Vilā (lot. *villa rustica*) – senovės Romos laikų žemvaldžio, patricijaus, aristokrato užmiesčio sodyba, ūkinis administracinis latifundijos centras. Vilą galėjo sudaryti ir vienas namas, ir sudėtingas gyvenamųjų bei ūkinių pastatų kompleksas – priklausė nuo latifundijos dydžio ir ūkinės veiklos pobūdžio.

IV

V

VI